

SANCTORUM COMMUNIONEM

TOOMAS PAUL

Apostliku usutunnistuse (*Symbolum Apostolicum*) kirikut puudutava lõigu — *sanctam ecclesiam catholicam, sanctorum communionem* — on Martin Luther tõlkinud: *ein heilige christliche Kirche, die Gemeinde der Heiligen*.¹ Joachim Rossihnius edastas 1632. aastal lause: “ütte Põha Risti Kercko, neine Põhade ühendusse”.² Samal aastal ilmunud Heinrich Stahli katekismuses seisis: “õhe põha Risti Kircko / nende pühade Koggodusse”.³ 1699. aasta ristimise korrast

---

¹ *Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1963²⁵) (=BSLK), 21.

² Joachim Rossihnius, *Südestnische Uebersetzung des Lutherischen Katechismus, der Sonntags-Evangelien und -Episteln und der Leidensgeschichte Jesu nebst einem Anhang in das Südestnische übersetzter Kirchenlieder und Stücke der Agende*, mit einer Einleitung von Wilhelm Reiman (Jurjew (Dorpat): Druck von H. Laakmann's, 1898 (VGEG XIX)), 12.

³ *Hand und Hausbuches Für die Pfarrherren, und Hausväter Ehtnischen Fürstenthumbs Erster Theil Darinnen der kleine Catechismus D. Martini Lutheri, zusamt einer kleinen Zugabe in Teutscher und Ehtnischer sprache angefertigt, und auff eigenen kosten zum Druck übergeben*, von M. Henrico Stahlen (Riga: Gerhard Schröder, 1632).

leiaime sõnastuse: “Ühhe pühha CHristlikko Kirko / Pühha-de Ossa ühtesamist”.⁴ Tartukeelne tõlge jäi lõpuni tunnista-tama, et usutakse “ütte pühha kristlikku kerrikot, pühhide koggodust”.⁵

Pärast ühtse agenda kehtestamist Vene riigi luterlastele 1834. aastal öeldi selles: “üht pühha ristikoggodust, püh-hade ossasamist”,⁶ samuti 1877. aastal.⁷ 1902. aasta jumala-teenistuse käsiraamatus on uus vaid kirjaviis: “üht püha risti-kogudust, pühade osasaamist”,⁸ 1936. aasta agenda-kavandis sama.⁹

Suuremaid muudatusi usutunnistuse sõnastuses tehti Teise maailmasõja järel paguluses välja antud tekstis, mille eessõnas öeldakse:

Keelelises osas, mille redigeerimisel mag. Johannes Aavik tänuväärset kaasa töötab, on pearõhku pandud Agenda keele lähemale viimisele nüüdisaja keelele, niipalju kui

⁴ *Kässi-Ramat / Kumma sisse on kokkupantut / Kuida Jummalatenistust / CHristlikko Kombede nink Kirko-Wiside ka meie Ma Koggoduste sees peap peetama nink tehtama. Sädut Tokholmi Linnas ue Kirko-Sädust möda selle 1693. Aastal* (Tallinn: Christow Prendeken, 1699), 12 ja 22-23. Jumala-teenistuse korra kohaselt lauldi tavalisel pühapäeval usutunnistuslaulu: “Meie ussume ühhe Jummal / Ma / nink Taiwa Loja sisse”, suurtel pühadel ning suurtel palvapäevadel loeti *Symbolum nicænum*’it, vt lk 69-71.

⁵ *Tarto-ma-kele Kässiramat. Se sissen omma: [---] V. Õndsa Lutteruse väikene Katekismus* (Tarto-linan, H. Laakmann’i man, 1883), 102. See on lõunaestikeelse käsiraamatu viimane trükk, uues kirjaviisis trükke ei ilmunudki.

⁶ *Agenda ehk Kässiramat Lutterusse Usso Ristirahwa Koggodustele Wenne-riki* (Tallinn: Lindworse kirjadega, 1834), 12.

⁷ *Agenda ehk Kässiramat Lutterusse Usso Ristirahwa Koggodustele Wenne-riki* (Tallinn: W. Kentmanni kirjadega, 1877), 10-11.

⁸ *Agenda ehk Käsiraamat Evangeeliumi-Lutteruse-usu kogudustele Vene riigis, I ja II jagu* (Jurjev (Tartu): Kristliku rahvakirjanduse agentur, 1902), 6.

⁹ *Agenda Evangeeliumi-Luteri usu kogudustele Eestis*, teine täiendatud trükk (Tallinn: 1936), 20; vaid ‘üht’ asemel oli ‘ühthe’, mida uuesti püüti pakkuda 1970. a versioonis.

see sõnastuse selguse ja keele täpsuse seisukohast vajalikeks osutus,¹⁰ jättes seejuures püsima ka mõned vana keele jooned Agenda eelmisest väljaandest.¹¹

Võib kahelda, kas “püha ristikoguduse” (*ristikogudus*, *ristirahvas* ja teised säärased on eesti keelele ainuomased liit-sõnad, nagu ka *abielu* ja *armulaud*)¹² asendamine “kristliku Kirikuga” oli tingimata *keeleliselt* vajalik.¹³ Sel korral oleks pidanud ära muutma ka vaimuliku poolt öeldava üleskutse: “Tunnistagem ühel meel el Jumala ees oma püha risti usku,” aga seda ei ole tehtud. Teisendamist võis tingida pigem soov tõmmata selge piir *luteriusu kiriku* ja mitme-guste *vabakoguduste* vahele.¹⁴ Tol ajal see veel toimis,

¹⁰ Eesti filoloogide jaoks on postpositsiooniga “sisse” või “sees” kaas-sõnaühendi kasutuseletulek kirikukirjanduses kahetsusväärne saksa mõju, vt Kristiina Ross, “Kohakäänded Georg Mülleri ja Heinrich Stahli eesti keeles”, *Pühendusteos Huno Rätsepale* (Tartu: Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7, 1997), 184-201. 1951. a usutunnistuses on senise “Püha Vaimu sisse” asemel “Pühasse Vaimusse”.

¹¹ *Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku Agenda* (Stockholm: EELK Komitee, 1951, 1979²).

¹² Vt Vello Salo, “Eestlus ja kristlus”, *Välis-Eesti. Välis-Eesti Ühingu ajakiri* (XIII aastakäik, juuni 1996), 9: “Kas eestlus kui looming ja kristlus kui looming on Maarjamaa pinnal ühise tee leidnud? On, ning näitena toon teie ette meie esivanemate loodud kolm toredat sõna: ristiinimine, abielu ja armulaud.” Edasises ta põhjendab oma hinnangut.

¹³ Sõna “kirik” on kahetähenduslik ja teda kuuldes meenub esmalt kirik kui hoone, vt *ÕS 2000*: 294. Prantslaste *église* on samuti nii kristlaste kogu kui kogunemise paik, kuid seal teeb vahe sisse suur või väike algus-täht (*l'Église* on inimeste kogu), pealegi saab sõna kasutada ainult kato-liku kirikuhoone kohta (protestantide puhul öeldakse *temple*), vt Fanny de Sivers, *Kristliku kultuuri sõnu prantsuse keeles* (Tartu: Ilmamaa: 1997), 37.

¹⁴ Samalaadsetel põhjustel, ainult vastupidises suunas, on praeguses, oikumeenilises Piiblis (Peeter Roosimaa, “Piibli tõlkimine oikumeeni-lises perspektiivis,” *Akadeemia* 12 (2000), 2500-2508) korrigeeritud apostel Peetrusele antud töötust — Kristus ei raja “Kirikut”, vaid “koguduse”, vt Toomas Paul, *Eesti piiblitõlke ajalugu: Esimestest katsetest kuni 1999. aastani* (Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, 1999), 815.

ent 1990ndate algul tahtsid just nelipühilased endale nime “Eesti Kristlik Kirik”. Igal juhul läheb asendamine vastu Lutheri arusaamisele, kes soovinuks vältida usutunnistuses sõna “kirik” kasutamist.¹⁵

Kui seda aga täpsemalt seletada, tuleks seda hoopis teisiti väljendada. Algkeelne sõna “ekkklesia” tähendab õieti kokkutulemist või koosolekut. Meie aga oleme harjunud sõnaga “kirik”, mida lihtrahvas mõistab mitte rahvakoguna, vaid pühitsetud maja või hoonena, kuigi hoone ise ei peaks kandma kiriku nime ilma selleta, et siia kogudus kokku tuleb. Eks ju meie, kes me kokku tuleme, ehitame või võtame endile selleks erilise ruumi ja anname siis hoonele kokkutuleku järgi nime. Nõnda tähendab sõna “kirik” tegelikult mitte midagi muud kui “üldist kokkutulekut” ning on sellisena pärit kreeka keelest (*kyria*, lad. *curia*).¹⁶ Seepärast peaks seda sõna sisuliselt õigesti mõistetuna tõlgitama ka “kristlik kogudus” või veelgi paremini ja selgemini “püha kristlaskond”.¹⁷

Kodu-Eesti kirikuvalitsus nõudis 1953. aastal rangelt vanast, st 1902. a agendast kinnipidamist.¹⁸ Tasapisi imbus

¹⁵ Dr Martin Luther, *Suur Katekismus*, tõlkinud Elmar Salumaa (Tallinn: EELK Konsistooriumi kirjastusosakond, 1996), 109.

¹⁶ Praegu peetakse *curia* tuletatuks sõnast *Quiris* (kviriit, Rooma riigi täisõiguslik kodanik), küll aga on õige saksa *Kirche* (< gooti *kyriakō*) seos kreeka rahvakeelse *κυριακόν*'iga, millele anti naissoo vorm, vt Albrecht Peters, *Kommentar zu Luthers Katechismen. Band 2: Der Glaube — Das Apostolikum*, Hrsg Gottfried Seebaß (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1991), 214.

¹⁷ BSLK 656: *Darümb soll's auf recht Deutsch und unser Muttersprach heißen “ein christliche Gemeine oder Sammlung” oder aufs allerbeste und klärste “ein heilige Christenheit”.*

¹⁸ EELK Konsistooriumi täiskogu koosolek 15. 01. 1953, protokoll nr 1, p 5: “Agenda küsimusi. — Tunnistada peajumalateenistuse ainsaks lubatavaks korraks agendas ettenähtud kord ja selle sõnastuse redigeerimiseks kirikukogul vajaduse korral moodustada vastav komisjon” (EELK Konsistooriumi arhiiv).

aga Rootsisis trükitud agenda eksemplare ka siiamaile. Kuna nende keel oli tunduvalt parem, võtsid need, kel õnnestus välismaa versioon hankida, selle vaikselt kasutusele.

1970. aastal kehtestati Kodu-Eestis, võib-olla vastu kaaluks eksiilis tehtule — paraku ilma kirikukogu sanktsioonita, mida tollal ei olnud võimalik saada — uus käsikirjaline agenda.¹⁹ Selles versioonis oli apostlik usutunnistus enamvähem samas sõnastuses kui pagulastel. Kõige silmahakkavam oli “põrgu” senise “põrguhaua” asemel ja kolelt kõlava “liha” asendamine “ihuga”.²⁰

M. Lutheri 500. sünniaastapäevaks saadi luba *Väikese Katekismuse* trükkimiseks,²¹ milles on tehtud mitmeid keelelisi muudatusi. “Põrgu” asemele tuli “surmavald” ja Kristus ei tule kohut mõistma elavate ja surnute “peale”, vaid “üle”.

1991. aastal publitseeriti Välis- ja Kodu-Eesti ühistööna *Kiriku Laulu- ja Palveraamat*.²² Selle usutunnistuse tekst on kombineeritud eelnenud versioonidest.²³ Minu

¹⁹ EELK Konsistooriumi täiskogu koosolek 21. 05. 1970, protokoll nr 4, p 1: “Redigeeritud agenda kehtestamine. Otsus: Võtta vastu EEL Kirikus kehtiva agenda uus keeleline redaktsioon ja kohustada see kasutusele võtma kogudustes alates 7. juunist 1970. a. Agenda redigeerimata osad saata kogudustele kätte järkjärguliselt” (EELK Konsistooriumi arhiiv).

²⁰ Vanimates usutunnistuse tõlgetes inglise keelde oli *flesh*, kuid juba 1543. aastal tehti esimene katse asendada see sõnaga *body*, et vältida vulgaarseid väärtõlgendusi, vt *The Creeds of Christendom with a History and Critical Notes*, Vol II: *The Greek and Latin Creeds*, Ed Philip Schaff, Rev David S. Schaff (Michigan: Baker Books, 1996), 46. Ürituste kohta tüli-ka “liha” asendamiseks teiste sõnadega Püblis vt Toomas Paul, “Eesti uus kirikupiibel,” *Keel ja Kirjandus* 4 (2000), 249-250.

²¹ Martin Luther, *Väikene Katekismus* (Tallinn: EELK Konsistooriumi väljaanne, 1983).

²² *Kiriku Laulu- ja Palveraamat* (Toronto: Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku Lauluraamatukomitee Kanadas, Pieksämäe: Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Lauluraamatukomisjon Eestis, 1991) (=KLPR) lisa “Jumalateenistused”, R1-R20.

²³ Näiteks 1951 oli “Meie usume Jumalasse Isasse, kõigeväelisse taeva ja maa Loojasse”, 1983 ja 1991: “Mina usun Jumalasse, kõigeväelisse Isasse, taeva ja maa Loojasse”.

ametiajal on usutunnistuse sõnu viis korda ametlikult muudetud, nõnda et ma ei julge seda peast kaasa lugeda, sest ei tarvitse meelde tulla, milline sõnastus on hetkel kehtiv.²⁴ *Jumalateenistus armulauaga ehk missa*²⁵ usutunnistus on küll sama kui 1991. aastal, aga see võib lõpuversioonis veel muutuda.²⁶

Usutunnistuse sõnastust ei ajakohasta ainult protestandid, vaid ka katoliiklased. Kui võrrelda apostlikku usutunnistust kahes väljaandes, 1932. aasta Eduard Proffitt-lichi imprimaturiga palveraamatus²⁷ ja 1990. aasta Paul M. Verschureni imprimaturiga missa korras,²⁸ erinevad need teineteisest tublisti. Enamik muudatusi on rööbitised luterlaste tehtud teksti kohendamisega.²⁹

Symbolum Apostolicum kuulub sellesse ossa kiriklikust pärimusest, mille luterlikud usutunnistuskirjad üle võtsid ja õpetuse aluseks jätsid.³⁰ Mõlemate kirikute tekst peaks

²⁴ Näiteks 1983 oli: "Pilatus ajal", "Jumala, kõigeväelise Isa" ja "kust Tema tuleb", 1991 restaureeriti "ajal" > "all" ja "kust" > "sealt" ning lisati taas "Jumala, oma kõigeväelise Isa".

²⁵ *Jumalateenistus armulauaga ehk missa: Käärkambripalved* (Tallinn: EELK Liturgiline Komisjon, 1999), 11.

²⁶ *Jumalateenistus armulauaga ehk missa* samal leheküljel kõrvuti veergudel on Nikaia ja apostlik usutunnistus — ühes on "Pontius Pilaatuse ajal", teises "Pontius Pilatus all". Kui Pilaatuse nimekujus võib olla tegemist trükiveaga, siis "ajal" või "all" on ühtlustamata ka KLPR, R6-R7. Karta võib, et mingi ühtlustamine ükskord siiski ette võetakse ja mõni asi teiseb taas.

²⁷ *Au olgu Jumalale! Palved ja laulud katoliiklastele* (Tartu: Tallinna katoliku kiriku väljaanne, 1932), 4, 19-20.

²⁸ *Ordo Missæ: Püha missa kord* (Tallinn: Katoliku Kiriku väljaanne, 1990), 13-14.

²⁹ Nt "sisse" asemel sisseütlev kääne, 1902 ja 1932 "kõigevägevama sisse" > 1990 "kõigeväelisesse" (luterlastel "kõigeväelisse"), 1932 "põrgu" (luterlastel 1951 "põrguhauda", 1970 samuti "põrgu") > praegu mõlematel "surmavalda", 1932 (luterlastel 1951) "jälle (üles tõusnud)" > praegu mõlematel "jälle" ära jäetud, "liha" > "ihu", jne.

³⁰ BSLK eessõnas (lk XI) öeldakse: "*Das "Apostolische Glaubensbekenntnis" ist als altkirchliches Erbstück in der römisch-katholischen Kirche in Gebrauch und als solches von der evangelischen Kirche übernommen worden.*"

tõlgituna jääma identseks.³¹ Kui võrrelda viimaseid eesti versioone, siis kohati on keelelt korrektsem või moodsam katoliiklaste sõnastus: *kõigeväelisesse* (meil *kõigeväelisse*), *loojasse* (*Loojasse*), *tema* (*Tema*), *Pontsius Pilaatuse ajal* (*Pontius Pilatuse all*), *taevasse* (*taeva*), kord luterlik sõnastus: *neitsi Maarjast* (*neitsist Maarjast*). Kas Kristus on *ilmale tulnud* või *ilmale toodud*, kas ta on *maha maetud* või lihtsalt *maetud*, kas ta *istub Jumala, oma kõigeväelise Isa* või originaaltruult *istub oma kõigeväelise Isa* paremal käel — need lahknevused ei ole sisulised, vaid stiili ja maitse asjad. On häbilugu, et oikumeenilise 20. sajandi jooksul ei ole eestikeelsete usutunnistuste tekste suudetud ühtseks redigeerida.³²

Kui nüüd pärast seda linnulennulist ülevaadet apostliku usutunnistuse eesti keeles edastamisest tagasi pöörduda kolmandas õpetuses kiriku kohta öeldu juurde, siis võib näha, et just selles lõigus on kaks asja, mille puhul tõlge sõltub interpretatsioonist. Luther asendas 1529. aastal oma Väikeses Katekismuses *catholicam* saksa keeles sõnaga *christliche*.³³ See oli dünaamilist ekvivalentsi taotlev vaste, mis andis edasi termini sisu ja seda on matkinud eesti luterlikud tõlked, olgu “ristikoguduse” või “kristliku kiriku” kujul. 1936. aastal oli katoliiklastel sõnastus, mis oma

---

³¹ Ladina tekstis, mida mõlemad peavad aluseks, on ainsaks erinevuseks, et katoliiklastel on *vitam aeternam* ja luterlased on lisanud selle ette sidesõna *et*. See erinevus hajub tõlkimisel iseenesest — nii 1936. kui ka 1990. a tekstis on eesti katoliiklastelgi “ja igavest elu”. Katoliiklaste *ad inferos* on ka Martin Lutheri Suures Katekismuses (vt BSLK 631, 4), kuid Konkordiavormelis *ad inferna*, mille tõlgendusprobleeme vt Alar Laats, “Descendit ad inferna,” *Usuteaduslik Ajakiri* 1 (2000), 46-65.

³² Sellise olukorra teravat kriitikat vt Rein Õunapuu, “Traumeerivad terminid: Religioon ja meie, I”, *Eesti Ekspress*, 02. 03. 1990.

³³ *The Creeds of Christendom with a History and Critical Notes*, Vol III: *The Evangelical Protestant Creeds*, Ed Philip Schaff, Rev David S. Schaff (Michigan: Baker Books, 1996), 79. Reformeeritud kiriku Heidelbergi Katekismus kombineeris mõlemad võimalused: *allgemeine christliche Kirche*.

(rooma)katoliku kiriku vastandas selgelt kõigile teistele: “püha Katoliku Kirikut”.³⁴ Teine Vatikani kirikukogu tegi pöörde universaalsuse suunas³⁵ ja praegune eesti katoliiklaste usutunnistus ütleb: “püha üleilmset kirikut”³⁶ (“kirikut” väikese tähega!).³⁷ Siin peaksid meie dogmaatikud otsustama, kas hoida kinni luterlikust ümberütlemisest või tunnistada usku üleilmsesse kirikusse.

Kõige problemaatilisem on fraas *sanctorum communio-nem*, mida võib mõista ja vastavalt tõlkida õige mitmel kombel. Lause on elliptiline. Kas ta on pelk apositsioon eelnevale või lisab midagi sisuliselt uut? Kas me usume “osasaamist pühadest (asjadest)” või “osadust pühade (inimeste)ga? Kas me tunnistame “pühakute osadust (omavahel)” — st *communio-nem inter sanctos* või “pühakute osadust (meiega)” — st *communio-nem cum sanctis*? Keeleliselt on need tõlgendused ühtviisi võimalikud.

---

³⁴ Keskaja ladina keeles oli kreeka keelest võetud *catholicus* tarvitusel kolmes tähenduses: 1) *général*; 2) *concernant l’Eglise catholique*; 3) *conforme au dogme de l’Eglise*, vt *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, composuit J. F. Niermeyer, editio photomechanice iterata (Leiden: E. J. Brill, 1984), 158.

³⁵ Oluline on II Vatikani kontsiilil 21. novembril 1964 vastu võetud dogmaatiline konstitutsioon kirikust *Lumen gentium*, eriti selle II peatükk *De populo Dei*, vt Henrici Denzinger, *Enchiridion symbolorum definitivorum et declarationum de rebus fidei et morum*, emendavit et auxit Petrus Hünermann, ed XXXVII (Freiburg-Basel-Rom-Wiken: Herder, 1991) (=DH), 4122-4141.

³⁶ Kreeka καθολικός on “üldine; üldkehtiv”, vt *Benselers Griechisch-Deutsches Wörterbuch*, bearb Adolf Kaegi (Leipzig: B. G. Teubner Verlagsgesellschaft, 1962), 393. Algul kasutati sõna kogu maailma kristlaskonna tähistamiseks vastandina üksikkogudustele, seega olid “kõik kogudused” ja “üldkirik” identsed. Terminit hakati alles IV-V sajandil kasutama apologetilistelt ja poleemiliselt, vt Adolf Harnack, *Lehrbuch der Dogmengeschichte, Erster Band: Die Entwicklung des kirchlichen Dogmas* (Freiburg iB: Akademische Verlagbuchhandlung von J. D. B. Mohr, 1886), 256-257.

³⁷ Kui jätta kõrvale tolaeagses kirjaviisis XVII sajandi tekstid, siis on luterlastel olnud “kirik” väikese algustähega, ka 1983, kuna tegemist ei ole ühegi konkreetse kiriku ametliku nimetusega, kuid 1951 ja praegu kehtivas KLPR-s on just meil “Kirik”.

Saksa abstraktsust märkivate liidete *-heit*, *-keit*, *-schaft*, *-tum* tõlkimiseks hakati XVII sajandil kasutama liidet *-us*.³⁸

Mõnesid sääraseid sõnu võeti uuesti kasutusele alles 20. sajandil, nagu *ossaus* 'Gemeinschaft' [---], mis on nähtavasti alles WT moodustatud või võetud kaupmeeste keelest, milles see ehk oli 'Teilhhaberschaft' vasteks. Varem kasutati enamasti *ühendus*, sest ka WT-s: *Kristusse ihho ühhendaminne* (1 K 10,16) [---]. Kuid põhjausesti kirikukeeles fikseerus hiljem *osasaamine*. Kreeka ja ladina *koinonia* ~ *communio* sisu on tõlgendatav mitmeti. Ta võib olla 'kollektiiv', kuid ka 'kollektiivi endakogemus' või 'kollektiivi liikme kollektiivielamus', kusjuures kollektiiv võib koosneda ka mehest ja naisest. On loomulik, et nii ähmast terminit meie konkreetsest taotlevas keeles ei leidu ning ühe avastatud vaste ei rahulda teist. Kolmas kukub kiruma, et maakeeles ei saa kõnelda kultuurselt!³⁹

Sõna "osadus" loetakse praegu küll üldkeele sõnaks, aga praktiliselt kasutatakse teda ainult piiblis ja kirikukeeles.⁴⁰ Lohutuseks võib öelda, et ka ladina *communio* oli keskajal

---

³⁸ Vt Külli Habicht, "us-liitelised abstraktsed nimisõnad eesti vanimais sõnaraamatuis", *Läänemere areaali rahvaste kirjakeelte algusajad* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1994), 7-8.

³⁹ Uku Masing, "Terminoloogia kujundamisest 17. sajandil," *Emakeele Seltsi Aastaraamat 19-20 (1973-1974)* (Tallinn: Eesti Raamat, 1975), 154.

⁴⁰ ÕS 2000: 536 on see täiesti ilmne: *osadus* *osa-olemine*, *osasaamine*. Pühade osadus. Osadus jumalaga. *Eesti kirjakeele seletussõnaraamat* (Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, Eesti Keele Instituut, 1994) (=EKSS) IV,1: 65 on mööndud ka luules kasutamist, aga sõnal on märgend, et esineb harva: *osadus*, -e s. hrv. (poeetiliselt:) *osa-olemine*; *osasaamine*. *Ürgroheluse laine, sinikaunis voog / mind üle ujutab / ja kõige elavaga / ekstaatiliselt osadusse viib*. K. Merilaas. *Nende* [= joonistuste] *hulgas arvas ta ära tundvat oma osadusega elupilte*. N. Baturin.

peaasjalikult klerikaalne termin.⁴¹ “Pühade osaduse” puhul on ebamäärasus ja mitmetimõistetavus juba asjas endas. Seda kinnitab põgus pilk fraasi — Gadameri terminit kasutades — mõjutusajaloole.

Rufinus jutustas V sajandi algul, et apostlik usutunnistus *Symbolum Apostolicorum*⁴² on tekkinud nõnda, et enne kogu maailma evangeeliumi kuulutama minekut koos olles iga apostel lausus ühe lause ning need kokku andsid apostliku usutunnistuse, nende autoriseeritud ühise õpetuse.⁴³ Sama väitsid erinevas modifikatsioonis ka Ambrosius, Cassianus, Venantius Fortunatus jt. Augustinuse autoriteet tagas, et lugu apostlite konklaavist usuti Lääne kirikus kogu keskaja jooksul.⁴⁴ Kuigi humanistid Laurentius Valla ja Reginald Pecock seadsid XV sajandil teksti apostlitelt pärinemise kahtluse alla ja Rotterdami Erasmus avaldas 1533. aastal kriitilise uurimuse *Explanatio Symboli, quod dicitur apostolorum* ning Calvin oli nendega sama meelt, ei nõustunud Luther sellega ning jäi lõpuni kindlaks, et tegemist on kaheteistkümne apostli enda poolt sõnastatud õpetuse kokkuvõttega.⁴⁵

---

⁴¹ Vt Niermeyer, *Mediae latinitatis lexicon minus*, 223, lemma “communio”:

1) *relations amicales*; 2) *communauté chrétienne*; 3) *Sainte Communion*; 4) *hostie consacrée*; vrd samas eelpool “communia” 19 erinevat tähendust.

⁴² Nimetust kasutas esimesena Milaano piiskop Ambrosius aastal 390 ühes sinodi poolt paavst Siriciusele saadetud kirjas.

⁴³ Vt J. N. D. Kelly, *Early Christian Creeds* (New York: Longmann, 1991), 1-5.

⁴⁴ Kui Florence kontsiilil (1438-1445) tehti katsed Ida ja Lääne kirikute taasühendamiseks, pakkusid roomakatoliiklased läbirääkimiste algul ühiseks aluseks apostlikku usutunnistust. Kreekakatoliiklased ei tahtnud sellest midagi kuulda ja nende juht, Efesose metropoliit Markus Eugenikus tõrjus kategooriliselt: “Meil seda apostlikku usutunnistust ei ole ja meie ei ole seda näinud. Kui ta oleks kunagi eksisteerinud, oleks sellest räägitud Apostlite tegude raamatus, millele teie toetute, esimest Jeruusalemmas toimunud apostlikku sinodit kirjeldades”, vt Kelly, *Early Christian Creeds*, 4.

⁴⁵ Vt Peters, *Kommentar*, 15-18.

Kui *sanctorum* on genitiiv sõnast *sancti*, siis oleks ainsuse maskuliin *sanctus* ning mõeldud pühi isikuid, kellega me oleme ühendatud vaimus: “Seepärast ka meie, kelle ümber on nii suur pilv tunnistajaid (kr μάρτυς)...” (Hb 12:1). Uuest Testamendist lähtudes on pühade osadus (*communio sanctorum*) lihtsalt usklike osaduse (*communio fidelium*) ehk teiste sõnadega kiriku kirjeldus. Mõeldud on kõiki ristitud inimesi, kes on ‘kutsutud pühad’ (1Kr 1:2), ‘pühad Kristuses Jeesuses’ (Fl 1:1) jms.⁴⁶ Selline kõigi usklike nimetamine pühadeks oleks mõeldav juhul, kui usutunnistuse oleksid tõepoolest sõnastanud apostlid ise I sajandi keskel. Aga juba II-III sajandil ei tarvitatud sõna ὅγιοίsellises avaras tähenduses,⁴⁷ ja V sajandil on see veel vähem tõenäoline. Luther teadis, et see lõik on hiljem lisatud:

Püha kristlikku kirikut nimetatakse veel pühade osaduseks (*Communio sanctorum*), sest mõlemad mõisted tähendavad üht ning sama. Varemil aegadel seda lisandit siin ei olnud⁴⁸ ja peale selle on see ka halvasti tõlgitud “pühade osadusena”.⁴⁹ Kui seda aga täpsemalt

---

⁴⁶ Vt Xavier Léon-Dufour, *Dictionnaire du Nouveau Testament* (Paris: Éditions du Seuil, 1975), 479-480: “Le NT ne connaît pas l’appellation courante des hoiioi pour désigner les chrétiens membres de la communauté élue; elle l’a remplacée par hagioi ou par ‘élus’ (Ac 9,13; Rm 1,7).”

⁴⁷ “Püha” ja “pühaku” mõiste arengut Vanast Testamendist kuni tänapäevani, nende terminite üldises ja spetsiifilisemas tähenduses kohta vt Georg Kraus, “Heilige, Heiligkeit, Heiligung”, *Lexikon der katholischen Dogmatik*, Hrsg Wolfgang Beinert (Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1997), 239-241.

⁴⁸ Juba 1519. aastal oli Luther veendunud, et tegemist on hilise lisandusega: *Totus mundus confitetur sese credere ecclesiam sanctam catholicam aliud nihil esse quam communicationem sanctorum, unde et antiquitus articulus ille ‘sanctorum communionem’ non orabatur, ut ex Rufini symbolo exposito videre licet, sed glossa aliqua successu temporis in textum relatum nunc simul oratur*, vt märkust BSLK 656.

⁴⁹ BSLK 656: *ist auch ubel und unverständlich verdeutscht: “eine Gemeinschaft der Heiligen”*.

seletada, tuleks seda hoopis teisiti väljendada. [---] Nõnda ka sõna “communio”, mis sellele ladina keeles on lisatud, ei peaks tähendama mitte “osadust”, vaid “kogudust”. Sõna ise on oma päritolult ainult lisand või tõlgendus, mille varal keegi on tahtnud selgitada, mida kristlik kirik tähendab. Saksa keelde on meie omad, kes pole osanud õigesti ei ladina ega ka kreeka keelt, selle tõlkinud “pühade osasaamisena, osadusena”, mida aga keegi nii ei nimeta ega ka sellest aru ei saa.⁵⁰ Õigesti väljendatuna peaks see olema “pühade kogudus”, see tähendab kogudus, mis koosneb lausa pühadest inimestest.⁵¹ Seda ma räägin seepärast, et sõnadest aru saadaks. Neist on harjutud niivõrd valesti aru saama, et sellest üpris raske on vabaneda ja selle muutmist peetakse koguni ketserluseks.⁵²

See vastab Augsburgi usutunnistuse definitsioonile:⁵³ “Kristlik kirik pole olemuselt muud kui kõigi usklike ja pühade

---

⁵⁰ Originaalis on kreeka asemel saksa keele oskamatus, vt BSLK 657: *Dafur haben die Unsern, so wider Latinisch noch Deutsch gekunnt haben, gemacht “Gemeinschaft der Heiligen”, das ist eine Gemeine, darin eitel Heiligen sind, oder noch klärlicher “ein heilige Gemeinde”.*

⁵¹ Theodore W. Jennings, *Loyalty to God: The Apostles' Creed in Life and Liturgy* (Nashville: Abingdon Press, 1992), 193-195 esitab õigeusklike ja katoliiklaste tõlgenduse sellele fraasile ning nendib siis: “Paistab, et protestantlikel kirikutel ei ole usutunnistuse selle lause ametlikku seletust. Sellegipoolest, on võimalik öelda, et me kohtame siin tõlgendust, mille fookuses on isiku moraalne pühadus. Sageli tähendab see kiriku korralduste ja seaduste täpset täitmist. Sellelt vaatepunktilt pühade osadus rõhutab veelkord pühaduse tähtsust kogukonnas, ja selle teine külg on nende osadusest väljalülitamine, kellest arvatakse, et nad elavad vähem püha elu.”

⁵² M. Luther, *Suur Katekismus*, 109-110.

⁵³ Vt Torleiv Austad, “Kirche”, Horst Georg Pöhlmann, Torleiv Austad, Friedhelm Krüger, *Theologie der lutherischen Bekenntnisschriften* (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 1996), 170-171.

kogu (*ecclesia proprie sit congregatio sanctorum et vere credentium*)”.⁵⁴

Apostliku usutunnistuse teksti poleemilistel kaalutlustel ümbertegemine muudab ta iseendale viitavaks — püha kristlaskonna moodustab pühade kogudus.⁵⁵ Nagu artikli alguses toodud eesti tõlkevastetest näha, on seda luterlikku tõlgendust järginud vaid Stahl ja tartukeelne käsiraamat, teised on loobunud. Ilmselt seda kergema südamega, et Lutheri muude kirjutiste järgi ei koosne ristikogudus sugugi lausa pühakutest.⁵⁶

Usupuhastajad ei vaidlustanud tööka, et mõned inimesed on pühamad kui teised, nad protestisid vaid pühakute vahendajategevuse vastu:

Pühakute kummardamisest õpetatakse meie juures, et pühakute mälestamine on kosutav ja sobiv usule. Võime näha, kuidas arm pühakutele osaks sai ja kuidas usk neid elus aitas. Peale selle tuleb igapäev pühakute häid tegusid eeskujuks võtta omal kutsealal. [...] Kuid Püha Kiri ei sisalda ühtki vihjet sellele, et tuleks pöörduda pühakute poole selleks, et neilt abi otsida.⁵⁷

See võib dogmaatiliselt õige olla, aga selle lause sõnastamise ajal olid asjad tegelikus elus teisiti. Konfessorite eestkostel oli väga suur kaal ja neilt tasus abi otsida. Kui püha-

---

⁵⁴ *Augsburgi Usutunnistus (1530-1980)* (Stockholm: Kirjastus EVR, 1980), 8 (8. artikkel: Kiriku tegelikkusest); originaalteksti vt BSLK 63 (*Quid sit ecclesia?*)

⁵⁵ Vt Peters, *Kommentar*, 217: “Seepärast ei saa sõna κοινωνία tema otseses tähenduses rööbistada ἐκκλησία’ga ja tõlgendada tautoloogilise glossina. Lutheri tõlge “*ein heilige Gemeinde*” varjab algse mõtte.”

⁵⁶ Lutherile on iseloomulik pigem nukker sedastamine, et ristikogudus on maa peal hajus: *Ecclesia diffusa est in fines terrae* (WA 3, 350,33), tõelised kristlased “elavad üksteisest kaugel” (WA 11, 251,36), pühakud on varjul: *Abcondita est ecclesia, latent sancti* (WA 18, 652,23).

⁵⁷ *Augsburgi Usutunnistus*, 19 (21. artikkel: Pühakute kummardamisest), originaalteksti vt BSLK 83b (*De cultu sanctorum*).

kud elavatena olid vahendajad, miks nad ei võiks patuste eest kosta ka taevas?⁵⁸ Märtrite austamine sai alguse alt-poolt, usklike spontaanse toimimisena, kiriku juhid läksid lihtsalt kaasa.⁵⁹ V sajandiks oli välja kujunenud intensiivne märtritekultus,⁶⁰ millele kirikuisad andsid teoreetilise põhjenduse.⁶¹ Kui Rooma — koos muude tsentraliseerimis-püüetega — hakkas X sajandi lõpul pühakuks kuulutama ja XIII sajandiks kujunes välja kanoniseerimise protseduur,⁶² siis ei olnud see mõeldud pühakute hulga suurendamiseks, vaid piiramiseks.⁶³ Õigeusu kirikutes säilis vana tava, püha-

---

⁵⁸ Märtrite kui veretunnistajate austamine algas väga varakult. II-III sajandil järgnes konfessorite austamine, kes küll ei surnud märtrisurma, kuid kannatasid Kristuse tunnistamise pärast. Nemed olid elus ja võisid anda ususalgajatele soovituskirju (*libelli pacis*, “rahusedeleid”) kiriku osadusse tagasivõtmiseks, mida nad ka heldelt tegid. Nõnda said nõdrema usuga kristlased usukannatajate teenetest ja eestkostmisest osa, vt Kartaago kiriku-elu kohta Johannes Hiiemets, *Thascius Caecilius Cyprianus* (Tallinn: EELK Konsistooriumi kirjastus- ja pressiosakond, 1994), 47-50.

⁵⁹ *The New Westminster Dictionary of Liturgy and Worship*, ed by J. G. Davies (Philadelphia: The Westminster Press, 1986), “Saints, Cult of the” by J. G. Davies, 473-475; “Saints’ Days” by J. Connelly, 475-476.

⁶⁰ Vt Adolf Adam, Rupert Berger, *Pastoralliturgisches Handlexikon* (Leipzig: St Benno Verlag, 1982), 101, artikkel “Commune sanctorum”. Kuna pühakute arv kasvas palju suuremaks kui aastas on päevi, tuli koostada Commune-formularid, mida sai kohandada erinevatele apostlite, märtrite, kiriku karjaste jt pühade meeste ja naiste mälestuspäevade teenistusteks.

⁶¹ Vt Hans Lietzmann, *Geschichte der alten Kirche, 4: Die Zeit der Kirchenväter* (Berlin: Verlag Walter de Gruyter & Co, 1961³), 114-115.

⁶² Esimene, kes ametlikult lisati austatavate pühakute hulka, oli Augsburgi piiskop Ulrich (†973), vt paavst Johannes XV O3. O2. 993 entsüklikat *Cum conventus esset* (DH 675).

⁶³ Lokaalpühakute arv kasvas väga suureks, eriti pärast seda, kui lisaks märtritele ka teisi usutangareid austama hakati, hiljem lisandus vajadus suure hulga reliikviade järgi arvukate kõrvalaltarite jaoks. Rooma püüd pühakukuulutamine enda kätte võtta kohtas piiskoppide vastuseisu, vt Georg Denzler, Carl Andresen, *Wörterbuch der Kirchengeschichte* (München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1982), 253-254 (“Heiligenverehrung”) ja 255-256 (“Heiligsprechung oder Kanonisierung”).

kuks võivad kellegi kuulutada ka piiskopid, aga see ei ole obligatoorne, piisab traditsioonist ja rahva austusest.⁶⁴

Apostlik usutunnistus ei ole teoreetiline ja skemaatiline usuõpetuslausete kompendium, vaid välja kasvanud vormelist, millega ristitavad oma isiklikku usku tunnistasid.⁶⁵ Ristimisel kasutamisele viitab juba ainsuse vorm: πιστεύω, *Credo*, “mina usun”. Kaua aega ei pandud vormeleid profaneerimise kartusest põhimõtteliselt kirja, vaid lasti katehumeenidel pähe õppida — õigemini: “südamesse kirjutada”.⁶⁶ See seletab, miks apostlikus usutunnistuses ei esitata ammendavat ja süstemaatilist loetelu kõigist tähtsamatest õpetusalustest.⁶⁷ Tekst pikenes vastavalt sellele, milliste eksiõpetuste vastu peeti vajalikuks õiget usku piiritleda — näiteks Püha Vaimu ja kiriku ühendamine toimus montanismivastase poleemika aegu.

---

⁶⁴ Vt Nikon D. Patrinos, *A Dictionary of Greek Orthodoxy* (New York: Hellenic Heritage Publications, 1987), “Canonization (Greek Ἀνοκηρυξίς Ἀγίων)”, 68-69.

⁶⁵ Analoogselt on Nikaia usutunnistus välja kasvanud vanast Jeruusalemma ristitavate usutunnistusest, millele Nikaia kirikukogul aastal 325 ja Konstantinoopoli kirikukogul aastal 451 lisati mõned teoloogilised väited, aga lõpliku kuju sai järgnevate sajandite jooksul, vt *The Creeds of Christendom with a History and Critical Notes*, Vol I: *The History of Creeds*, ed Philip Schaff, Rev David S. Schaff (Michigan: Baker Books, 1996), 24-29.

⁶⁶ Hieronymus ütles: *Symbolum fidei et spei nostrae, quod ab apostolis traditum, non scribitur in charta et atramento, sed in tabulis cordis carnalibus*, Augustinus: *Audiendo symbolum discitur, nec in tabulis vel in aliqua materia, sed in corde scribitur*.

⁶⁷ Luther mõnab, et seal puuduvad olulised asjad: *In Symbolotamen nihil est de Sacramento, nihil de potestate seculari, de officio Episcoporum etc*, vt WA 30 I,109,6. Kui Georg Calixtus tahtis kiriku lõhenemist vältida ja õpetuse ühisaluseks võtta esimese viie oikumeenilise kontsiili otsuseid ning kõigepealt apostlikku usutunnistust, ei nõustunud vanaluterliku ortodoksia teoloogid, kuna see ei sisalda selliseid tähtsaid õpetusi nagu pärispatust, Jumala universaalsest armust, õigeksmõistmisest, meeleparandusest ja uuestisünnist, seevastu kuuluvad sinna laused Kristuse põrguskäimisest, imepärasest eostamisest ja Maarja neitsilikkusest, mis ei ole õndsusvajalikud õpetused, vt Peters, *Kommentar*, 17-18.

Ei *Symbolum Romanum*'it ega temast välja kasvanud apostlikku usutunnistust ole formuleeritud kirikukogude poolt. Usutunnistuse lokaalsete versioonide tekst varieerus üsna kaua,⁶⁸ lõpliku vormi sai apostlikuks usutunnistuseks nimetatud VIII-IX sajandil.⁶⁹ Kõige viimaseks sisuliseks lisandiks on *sanctorum communionem*, mis sugenes teksti V sajandi jooksul — Remesiaana Niketas kommenteerib fraasi kui usutunnistuse osa.⁷⁰

Usutunnistus ei olnud algselt jumalateenistuse osa, Roomas puudus ta seal kuni XI sajandini.⁷¹ Nikaia usutunnistus võeti jumalateenistustel kasutamisele esmalt Oriendis ja tol ajal Bütsantsile alluvatel Hispaania rannikualadel IV sajandi lõpus, kaks sajandit hiljem ka Prantsusmaal. Keiser Karl Suur võttis Nikaia usutunnistuse tarvitusele oma Aacheni lossikabelis, kus seda lauldi pärast evangeliumi lugemist.

Järgmisel sajandil muutus põhjapoolsetel aladel usutunnistuse lugemine jumalateenistusel üldiseks. Kui Heinrich II aastal 1014 tuli Rooma, et lasta paavstil ennast keisriks kroonida, oli ta hämmastunud, et Rooma kirikus ei loeta missas usutunnistust. Talle seletati, et Rooma kirikus, kus ei ole kunagi esinenud eksiõpetusi, ei ole vajadust usutunnistust jumalateenistusel lugeda. Keisri nõudmisel

---

⁶⁸ Vt Wolf-Dieter Hauschild, *Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte*, Band I: *Alte Kirche und Mittelalter* (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 1995), 78-80.

⁶⁹ Vt *The Creeds of Christendom*, Vol I, 19-20.

⁷⁰ Remesiaana Niketas defineerib esmalt kirikut kui *sanctorum omnium congregatio* ja ütleb edasi, et "patriarhid, prohvetid, apostlid, märtrid ja kõik õiged, kes olid, kes on ja kes tulevad, on üks kirik, kuna nad on pühitsetud usu ja eluviisi kaudu, ühe Vaimu läbi pitseriga tähistatud ja saanud üheks ihuks, mille pea on Kristus". Ja siis: *Ergo in hac una ecclesia crede te communionem consecuturum esse sanctorum. Scito unam hanc esse ecclesiam catholicam in omni orbe terrae constitutam; cuius communionem debes firmiter retinere.*

⁷¹ Vt Theodor Klauser, *A Short History of the Western Liturgy: An Account and Some Reflections* (Oxford: Oxford University Press, 1981), 64.

andis paavst Benedictus VIII järele, kuigi varsti piirati selle lugemist vaid pühapäevade ja teatud pühadega.⁷² Kui Ida kirikus oli usutunnistus rahva ühine tunnistus, siis Läänes muutus *Credo* hiljem oluliseks just muusikalise kasutatavuse tõttu.⁷³ Usutunnistus võis olla jutluse asendajaks.⁷⁴ Küllap seepärast ei ole usutunnistusel päris õiget kohta ka evangeelses missas, mõni loeb teda enne jutlust, mõni pärast jutlust aameni asemel.⁷⁵

Nii apostliku kui ka Nikaia usutunnistuse kasutuselevõtmisel katoliku kirikus on suur roll olnud keisritel, kes esimese aastatuhande lõpusajanditel korraldasid oma riigi kirikuelu ning andsid ka paavstidele liturgilistes küsimustes konkreetseid korraldusi.⁷⁶ X sajandil kehtestas keiser Otto Suur, kes teostas Roomas muidki liturgiareforme,⁷⁷ Nikaia usutunnistuse asemel ristimisusutunnistuseks apostliku usutunnistuse. Nõnda jõudis II sajandil Roomas sõnastatud ristimisusutunnistus, mida vahepeal oli Hispaanias ja Gallias täiendatud, ringiga tagasi sünnikohta.⁷⁸

⁷² Vt Josef Andreas Jungmann, *Missarum Solemnia: Eine genetische Erklärung der Römischen Messe*, Erster Band: *Messe im Wandel der Jahrhunderte. Messe und kirchliche Gemeinschaft. Vormesse* (Wien: Herder, 1949²), 578-580.

⁷³ *Pastoralliturgisches Handlexikon*, 103, "Credo" von Adam-Berger.

⁷⁴ Vt Jungmann, *Missarum Solemnia*, 583 tolleaeget eeskirja: *Sin autem episcopus praedicare noluerit, alta voce incipiat canere: 'Credo in unum Deum', et ita omnis chorus incipiet 'Patrem omnipotentem' ad finem usque perducatur.*

⁷⁵ Diskussiooni kohta vt Klaus-Peter Hertzsch, "Der Predigt im Gottesdienst", *Handbuch der Liturgik: Liturgiewissenschaft in Theologie und Praxis der Kirche*, Hrsg Hans-Christoph Schmidt-Lauber, Karl-Heinz Bieritz (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1995), 735.

⁷⁶ Vt Friedrich Loofs, *Symbolik oder christliche Konfessionskunde*, I Band (Tübingen-Leipzig: Verlag von J.C.B.Mohr, 1902), 46-47.

⁷⁷ Vt Klauser, *A Short History of the Western Liturgy*, 76.

⁷⁸ Üks reformeeritud teoloog ütleb asjade sellise käigu kohta: "Inimlik sasipundar, seda kahtlemata: ka ilmsed valitsejate võimupoliitilised huvid, Constantinusest karolingideni," tulemuseks on ometi aktsepteeritav tekst, vt Jan Milič Lochmann, *Das Glaubensbekenntnis: Grundriß der Dogmatik in Anschluß an das Credo* (Gütersloh: Verlagshaus Gerd Mohn, 1982), 23.

On neid, kes peavad fraasi *sanctorum communionem* vanemaks, Idast pärinevaks ja seega kreeka keeles sõnas-tatuks. Kreeka των ἁγίων κοινωνία saab olla öeldud ainult armulauast osasaamise kohta. Mitmetimõistmise võimalus on tulnud ladina keelele ülemineku järel.⁷⁹ Kreeka keelest lähtumise korral oleks ταῦτα ἁγία öeldud armulaua sakramendi elementide kohta, nagu seda võib hoomata juba II sajandi algult pärinevas *Kaheteistkümnne apostli õpetuses* (IX, 5): “Keegi ärgu söögu ega joogu teie euharistiast, kui vaid need, kes on ristitud Issanda nimesse. Sest just selle kohta on Issand ütelnud: Ärge andke püha koerte kätte.”⁸⁰

Katoliku kirikus on hõlbus mõlemaid tõlgendusi kombi neerida,⁸¹ sest neil on alati meeles (ja trükituna emakeelse tõlke kõrval silma ees) ladinakeelne tekst.⁸² Nii võivad nad selgitada, et kõigil usklikel on osa pühadest asjadest (*communio in sacris*), mis kõigepealt tähendab armulauda, ja sellega on nad ühendatud pühakutega (*communio sanctorum*).⁸³ *Katoliku kiriku katekismus* asetabki esimesele

⁷⁹ Vt Werner Elert, *Abendmahl und Kirchengemeinschaft in der alten Kirche, hauptsächlich des Ostens* (Berlin: Lutherisches Verlagshaus, 1954), 6-30, 166-181.

⁸⁰ “Kaheteistkümnne apostli õpetus”, *Eesti Evangeelne Luterlik Kirik* (Tallinn: EELK Konsistorium, talv 1982), 22.

⁸¹ Seda on püüdnud ka luterlased, vt *Evangelischer Gemeindekatechismus*, hrsg von Horst Reller et al (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1987⁴), 335: “In dem Wort Gemeinschaft (griechisch: koinonia; lateinisch: communiio) schwingen zwei Bedeutungen mit: Teilhabe und Gemeinschaft. Menschen werden zu einer Gemeinschaft, wenn sie an etwas Gemeinsamen teilhaben. Der Apostel Paulus bringt dies zum Ausdruck, wenn er vom Sein in Christus spricht (Eph. 2,13).”

⁸² Vt Joseph Ratzinger, *Einführung in das Christentum: Vorlesung über das Apostolische Glaubensbekenntnis* (München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1977), 247-248; Teodor Schneider, *Was wir glauben: Eine Auslegung des apostolischen Glaubensbekenntnisses* (Düsseldorf: Patmos, 1985), 399-419; Hans Küng, *Credo: Das Apostolische Glaubensbekenntnis — Zeitgenossen erklärt* (München-Zürich: Piper, 1992), 187-191.

⁸³ Vt Georg Langemeyer, “Gemeinschaft”, *Lexikon der katholischen Dogmatik*, hrsg Wolfgang Beinert (Freiburg-Basel-Wien: Herder, 1997), 174.

kohale “pühadest asjadest osasaamise” ja alles seejärel tuleb osadus omavahel.⁸⁴

Eesti keeles võiks selle oletatavalt originaalse tähenduse tõlge olla: “usun osasaamist pühast (sakramendist)”. Aga selline muutus oleks mõjutusajaloo ignoreerimine. Me ei saa minna kaugemale usutunnistuse tekkeajast.⁸⁵

Kui olla seda meelt, et siin on mõeldud pühi inimesi, tuleb kasutada tõlkes vastavat sõna. Eesti katoliiklastel oli 1932. aastal “Pühade osadust” (suure algustähga austuse märgiks), 1990 “pühakute osadust”. See, et pühakud on omavahel osaduses, on endastmõistetav ega pea olema usutunnistuse väide, siin on mõeldud tavaliste ristiinimeste suhet nendega. Paavst Leo XIII oma 28. mai 1902 entsüklikas *Mirae caritatis*, käsitledes armulaua osa kiriku elus, tsiteerib Cyprianuse ja Aquino Thomase sõnu paljude terade ühendamisest üheks leivaks, ja väidab, et “osadus pühakutega ei ole midagi muud kui vastastikuse abi, lepituse, eestpalvete ning heategude jagamine (*communicatio*) usklike vahel”, olgu nad juba taevasesse kodusse jõudnud või puhastustules viibivad või veel maa peal rändamas,

---

⁸⁴ Vt *Catéchisme de l'Eglise Catholique* (Paris: Mame/Plon, 1992), 204 (p 948): “Le terme “*communion des saints*” a dès lors deux significations, étroitement liées: “*communion aux choses saintes, sancta*” et “*communion entre les personnes saintes, sancti*”. “*Sancta sanctis!* (ce qui west saint pour ceux qui sont saints)” est proclamé par le célébrant dans le plupart des liturgies orientales lors de l'élévation des saints Dons avant le service de la communion. Les fidèles (*sancti*) sont nourris du Corps et du Sang du Christ (*sancta*) afin de croître dans la communion de l'Esprit Saint (*Koinônia*) et de la communiquer au monde.”

⁸⁵ Kelly, *Early Christian Creeds*, 397, ütleb pärast kõigi võimaluste hoolikat kaalumist: “Thus, although it involved no polemical arriere pensée, COMMUNION OF SAINTS gave expression to conceptions which were very vividly present to the minds of fourth and fifth century churchmen, particularly in these regions of Western Europe where [...] the Apostles' Creed was molded into its final shape.”

kuni nad kõik on kokku kasvanud üheks riigiks, mille pea on Kristus ja mille vorm on armastus.⁸⁶

“Pühade” asendamine millegi arusaadavamaga näib eesti keele seisukohalt vältimatu. Vestringi⁸⁷ ja Hupeli sõna raamatus⁸⁸ ei ole sõna “püha” kasutamist isiku kohta fikseeritud, kuigi kirikukirjanduses ta selles tähenduses esines. Ka täielikkust taotlev Wiedemann annab “püha” puhul ainult kaks võimalust: kõigepealt on ta omadussõna⁸⁹, nimisõnana üksnes pühade päevade tähenduses⁹⁰. Nii on see ka tänapäeval.⁹¹ Tavaline inimene ei tule selle pealegi, et usutunnistuses võiks sõna “püha” olla mingis arhailises tähenduses.⁹²

Johannes Aavik pakkus XX sajandi algul segaduse vähendamiseks uusi sõnu: pühapaiga jaoks “pyhak” ja

⁸⁶ Vt DH 3363: *Nihil est enim aliud Sanctorum communio [--] nisi mutua auxilii, expectationis, preces, beneficiorum communicatio inter fideles vel caelesti patria potitos vel igni piaculari addictos vel adhuc in terris peregrinantes, in unam coalescentes civitatem, cuius caput Christus, cuius forma caritas.*

⁸⁷ Vt Salomo Heinrich Vestring, *Lexicon Esthónico Germanicum* (Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1998), 191: **Pühha** G ha *Heilig*. **Pühha** / **Pühhi** *Das Fest*. Enne pühhi vorm *Feste*.

⁸⁸ Vt August Wilhelm Hupel, *Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte den revalschen und den dörptschen; nebst einem vollständigen Wörterbuch* (Riga-Leipzig: bey Johann Friedrich Hartknoch, 1780), 193: pühha. r. d. pühhä. d. heilig; das Fest. “kirri Bibel, heilige Schrift. “paik heiliger Ort; Kirche; Luth. Heiligthum (edasi muud liitsõnad).

⁸⁹ Vt Ferdinand Johann Wiedemann, *Esti-saksa sõnaraamat* (Tallinn: Valgus, 1973⁴), 908: **püha** G. püha (pöha) 1) *heilig*, pühaks pidama *heiligen, heilig halten*;

⁹⁰ *Ibid*, 908: 2) *Subst. Fest, Feiertag* (edasi pühade loetelu).

⁹¹ ÖS 2000, 645 on kaks lemmat: 1) omadussõna, mis esineb koos nimisõnaga, nt püha kolmainus, püha isa, püha sakrament, püha kohus jne; 2) nimisõna, kas mitmuses: Sõidab pühadeks, pühade aegu, pühiti maale. Häid pühi! või on liitsõna komponent: riigi-, usu-, vihapüha.

⁹² EKSS IV, 4: 731 esitab tõepoolest ka sellise kasutusviisi: 4. van. pühak. *Vandus kõigi pühade nimel, et räägib tött. * ...vahest aitab jumal ja abistavad pühad ning ei lasegi vaenlasi lähedale.* K. A. Hindrey.

pühamehe jaoks “pyhimus”.⁹³ Nagu paljude tema uudisõnadega on läinud, nii on siitki üks võetud kasutusele, kuigi teises tähenduses — praegu on “pühak” kirjakeelne sõna. Paraku tähistab ta konkreetse terminina kanoniseeritud pühakut (ÕS-s märgendiga “(religioon) usk ja kirik”,⁹⁴ usutunnistuses aga oleks vaja sõna, mis hõlmaks *kõik* pühad inimesed.

Pühakute austamine ei ole õndsusvajalik.⁹⁵ Kui mõelda, kui rangelt kristoloogiliselt positsioonilt Luther Piiblit arvestas — ehtne on vaid see, *was Christum treibet*⁹⁶ —, tuleks ka usku tunnistades olla aus. Selle mitmetähendusliku ja

⁹³ Vt *Uute sõnade ja vähem tuntud sõnade sõnastik*, kokku säändnud Joh. Aavik, teine parandet ja suuresti täiendat trykk (Tallinn: A. Keisermann'i kirjastus, 1921), 93: **pyh/ak**, **-ik** [-u] *su* — pyha paik, pyhitset ruum; kabel; **-imus** *s.* ? — pyha mees.

⁹⁴ ÕS 2000, 641: **pühak** RELIG *püha isik*. Pühakute kultus, pildid = pühakukultus, -pildid. Pühaku elulugu = pühakulugu. Pühakuks kuulutatud *v* pühitsetud naine. Vannub kõigi pühakute nimel. Kaitse-, samba-pühak. Pühakutepäev. ÕS-i koostajad ei orienteeru kiriklike toimingute nüanssides — “pühakuks pühitsemine” ei ole võimalik (nii nagu abtissiks või nunnaks pühitsetakse), pühakuks saab ainult “kuulutada”, kui ei taheta kasutada täpset sõna “kanoniseeritakse”, mis on eesti keeles täiesti olemas, vt ÕS 2000, 258, kus on korrektselt: **kanoniseerima ainuõigeks v väljaspool arvustust seisvaks tunnistama**; RELIG **pühaks v pühakuks kuulutama**.

⁹⁵ Trento kirikukogu 3. detsembri 1563 dekreedis pühakute ja reliikviaate kohta ei öelda nende kohta, kes seda ei usu, *anathema sit*, vaid leebelt — “mõtlevad jumalavallatult”: *illos vero, qui negant, Sanctos, aeterna felicitate in caelo fruentes, invocandus esse; aut qui asserum, vel illos pro hominibus non orare, vel eorum, ut pro nobis etiam singulis orent, invocationem esse idolatriam, vel pugnare cum verbo Dei, adversarisque honori unius mediatoris Dei et hominum Iesu Christi* [cf 1Tm 2,5]; *vel stultum esse, in caelo regnantibus voce vel mente supplicare: impie sentire*, vt DH 1821.

⁹⁶ Vt Kurt Aland, “Martin Luther als Schriftausleger”, *Kirchengeschichtliche Entwürfe: Alte Kirche, Reformation und Luthertum, Pietismus und Erweckungsbewegung* (Berlin: Güterloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1960), 395-419.

rahuldava tõlkevasteta lõigu võiks kui ebaevangeelse glossi lihtsalt välja jätta.⁹⁷

Praeguses oikumeenilises liikumises ollakse üldiselt siiski teist meelt.⁹⁸ Ei taheta olla võõrad ja majalised, vaid valitud ja kutsutud, pühaks muudetud inimeste kaaskodanikud ja Jumala kodakondsed, ehitatud apostlite ja prohvetite alusele, mille nurgakiviks on Kristus Jeesus ise (Ef 2,19-20). Tunnistus, et me usume *sanctorum communionem*, ei ole ilmselt kunagi olnud täiesti ühemõtteline. Pühadusega osaduse otsimise vormid on aja jooksul muutunud,⁹⁹ aga võib-olla meie rõhutatult individualistlikus maailmas on seda suurem psühholoogiline vajadus olla kirikus ühendatud nendega, kes on jõudnud kaugemale kui meie, kes on täiuslikud. Et sealt, kuhu oleme jõudnud, astuda edasi sama rada mööda (Fl 3,12-16).

---

⁹⁷ 1999. a *Jumalateenistus armulauaga ehk missa*, 11, on juba astunud esimese sammu katoliiklusest kaugenemise suunas ja pannud Nikaia usutunnistuses *filioque*, "ja Pojast" nurksulgudesse, st andnud vabaks ta tunnistamise *resp* hülgamise. Siin võiks toimida samal kombel.

⁹⁸ Vt *Ökumene-Lexikon: Kirchen, Religionen, Bewegungen*, hrsg in Verbindung mit Athanasios Dasdekis *et al* von Hanfred Krüger, Werner Löser, Walter Müller-Römheld (Frankfurt am Mainz: Verlag Otto Lembeck, Verlag Josef Knecht, 1983), "Heilige" von Peter Manns, Rainer Vinke, 517-519.

⁹⁹ Vt Herman A. J. Wegman, *Christian Worship in East and West: A Study Guide to Liturgical History* (Collegeville, Minnesota: Pueblo Publishing House, 1990), 225: "In each period Christian people have experienced in their own way the *communio sanctorum*. This experience shaped the people's church."